

людьми. Стаття 1 Загальної декларації прав людини проголошує: „Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах. Вони наділені розумом і совістю, і повинні діяти по відношенню один до одного в дусі братства”⁸⁷. Користування правами і свободами пов’язане з відповідальністю, можливими обмеженнями, які визначаються мірою і межами свободи, що визначені правом, принципами гуманності, солідарності, моралі. Цей постулат чітко сформульований в ст.29 Загальної декларації прав людини: „Кожна людина має обов’язки перед суспільством, в якому тільки і можливий вільний і повний розвиток її особистості”⁸⁸. Виходячи із аксіологічного підходу до обов’язків людини і громадянина, Л. Летнянчин зазначає, що соціальна цінність конституційних обов’язків як правової форми взаємозв’язку особи і держави полягає в тому, що вони виступають юридичним засобом реалізації державою своїх функцій і в цьому аспекті повинні сприяти захисту суверенітету, територіальної цілісності і незалежності України, охороні конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, забезпеченню економічної і екологічної безпеки держави, законності і правопорядку⁸⁹. В юридичній літературі немає єдиного погляду і даються різні визначення конституційних обов’язків. На нашу думку, слід погодитися з визначенням, яке дає А. Олійник: „конституційні обов’язки – це вимоги, що висуваються до кожної людини і громадянина, діяти певним, чітко визначеним конституційною нормою чином (або утримуватися від вчинення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян”⁹⁰. Ці обов’язки закріплені у ст. ст. 65–68 Конституції України. Першочерговим обов’язком громадян України за Конституцією є захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності

⁸⁷ Международные акты о правах человека: Сборник документов. – М., 1998. – С.39.

⁸⁸ Там само. – С.59

⁸⁹ Летнянчин Л. І. Конституційні обов’язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. –Х., 2002. – С.10.

⁹⁰ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С.210.

України, шанування її державних символів (ст. 65)⁹¹. Виконуючи його, громадяни України відбувають військову службу, що є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. В зв'язку з цим на військовослужбовців покладаються додаткові обов'язки, що визначаються законами України, статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами. Більш детально обов'язки військовослужбовців будуть розглянуті в третьому розділі дисертаційної роботи.

На нашу думку, подальший розвиток конституційно-правового статусу військовослужбовців буде характеризуватися розширенням та гарантуванням основних конституційних прав, свобод і обов'язків на основі більш повного врахування специфіки військової служби.

Для визначення правового статусу людини і громадянина, в тому числі і військовослужбовців, важливе значення мають не тільки закріплені за особою її права, свободи і обов'язки, але й ті основні ідеї, які закладені в їх основу, на підставі яких ці права і свободи реалізуються. До них належать принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина. Саме принципи правового статусу, їх реалізація свідчать про рівень забезпечення прав і свобод людини і громадянина. За ними можна судити, чи достатньо активна діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування по дотриманню і охороні закріплених в Конституції і законах України прав і обов'язків громадян, чи є певні межі в реалізації прав і свобод, чи допускається їх обмеження, чи функціонують законні механізми захисту прав особи⁹².

⁹¹ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

⁹² Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Ін Юре, 2004. – С.224.

Принципи правового статусу – це основні ідеї, що характеризують положення людини і громадянина в сучасному суспільстві⁹³. Принципи правового статусу особи мають універсальне значення. Вони визначають основні ознаки статусу всіх членів суспільства, розповсюджуються на всі без винятку права, свободи і обов'язки, незалежно від того, якою галуззю права вони закріплені. Конституції держави належить провідна роль у встановленні принципів правового статусу особи. Ці принципи є основними не тільки для визначення конституційного, але і в цілому загального правового статусу. Основний закон України 1996 р. установив багато з цих принципів у чітких формулюваннях, що позитивно впливає на правове положення людини і громадянина. Конституція України визначила людину як найвищу соціальну цінність (ст. 3); усі люди вільні і рівні у своїй гідності і правах, що права і свободи людини є невідчужувані і нерушимими (ст. 21); права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ст. 22); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи і рівні перед законом (ст. 24); громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство (ст. 25) і т. д.

В юридичній літературі зазначається, що в конституціях, як правило, закріплюються такі принципи правового статусу особи: 1) рівноправність; 2) невідчужуваність прав і свобод; 3) безпосередня дія прав і свобод; 4) гарантованість прав, свобод і обов'язків; 5) визнання загальноновизнаних принципів і норм міжнародних договорів відповідною державою складовою частиною її правової системи, що визначає універсальний набір прав і свобод, здатних забезпечити нормальну життєдіяльність особи; 6) заборона зловживання правами і обов'язками; 7) заборона незаконного обмеження конституційних прав і свобод⁹⁴.

⁹³ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С.133.

⁹⁴ Стрекозов В. Г., Казанцев Ю. Д. Государственное (конституционное) право Российской Федерации: Учебник. – М., 1996. – С. 95-99.

На думку Ю. Тодики, принципами правового статусу людини і громадянина в Україні є: 1) людина – найвища соціальна цілісність; 2) рівність прав, свобод і обов'язків; 3) гуманістична направленість правового статусу особи; 4) не відчужуваність прав особи; 5) відповідність правових основ правового статусу особи міжнародно-правовим стандартам прав людини; 6) загальнодоступність прав і свобод особи, необхідність виконання обов'язків; 7) єдність основних прав і обов'язків⁹⁵. Інші вчені до принципів правового статусу, визначених Конституцією України, відносять також: принцип невичерпності прав і свобод людини і громадянина; принцип гарантованості прав та свобод людини і громадянина й неможливості їх скасування; принцип недопущення звуження змісту та обсягу прав і свобод⁹⁶, вільний і всебічний розвиток особистості; неможливість позбавлення громадянства і права змінити громадянство; неможливість вигнання громадянина за межі України і видачі іншій державі; надання іноземцям права притулку⁹⁷.

Конституція України закріпила концептуально нові для українського конституційного законодавства положення щодо відносин людини і громадянина, визначивши, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головний обов'язок держави. Ці базові положення визначають зміст і структуру другого розділу Конституції України, що визначає права і свободи людини і громадянина, в тому числі і закріплює принципи правового статусу особи. Реалізація конституційного правового статусу людини і громадянина залежить від багатьох факторів: економічних, політичних, соціальних, національних, рівня розвитку демократії. Але в будь-якому випадку

⁹⁵ Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Ін Юре, 2004. – С.226.

⁹⁶ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – С.81-86.

⁹⁷ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С.133.

забезпечення реалізації принципів правового статусу визначає рівень забезпечення прав і свобод громадян України, в тому числі і військовослужбовців.

На нашу думку, виходячи із вищезазначеного, принципами конституційно-правового статусу військовослужбовців є: 1) рівність прав, свобод і обов'язків; 2) невідчужуваність прав і свобод; 3) безпосередня дія прав і свобод; 4) гарантованість прав, свобод і обов'язків; 5) єдність основних прав і обов'язків; 6) заборона зловживання правами і обов'язками; 7) заборона незаконного обмеження прав і свобод; 8) недопущення звуження змісту та обсягу прав і свобод; 9) необхідність виконання обов'язків; 9) гарантування соціального захисту.

Важливим елементом правового статусу військовослужбовців є правосуб'єктність, тобто передбачена нормами права здатність (можливість) бути учасником правовідносин. Правосуб'єктність включає правоздатність і дієздатність. Правоздатність – це передбачена нормами права здатність (можливість) індивіда мати суб'єктивні юридичні права і виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки⁹⁸. Загальна конституційна правоздатність означає здатність мати конституційні права та обов'язки, виникає з моменту народження і визнається за всіма людьми незалежно від їх віку, статі, легальності народження, стану здоров'я, соціального стану, національності, ставлення до політики і релігії, моральності їх поведінки та інших ознак. Проте в окремих випадках, передбачених Конституцією України, здатність мати окремі права, свободи та обов'язки може пов'язуватися із досягненням людиною відповідного віку (наприклад, як впливає із ст. 65 Конституції України, неповнолітні не призиваються на військову службу). Обсяг конституційної правоздатності є рівним для всіх людей, в тому числі для військовослужбовців.

Дієздатність – це передбачена нормами права здатність індивіда самостійно, своїми усвідомленими діями здійснювати (використовувати і

⁹⁸ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001.- С.356.

виконувати) суб'єктивні юридичні права, обов'язки і нести відповідальність⁹⁹. Конституційна дієдатність – це здатність людини і громадянина своїми діями набувати для себе конституційних прав та свобод і самостійно їх здійснювати, а також своїми діями створювати для себе конституційні обов'язки, самостійно їх виконувати і нести відповідальність за їх невиконання (наприклад, конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України несуть всі громадяни (ст. 65). Обсяг конституційної дієдатності не може бути обмежений, крім випадків, передбачених Конституцією (ст. 64)¹⁰⁰.

Здатність людини і громадянина своїми діями набувати для себе конституційних прав та свобод, самостійно їх здійснювати, створювати для себе конституційні обов'язки часто залежить від конкретного змісту відповідних прав і обов'язків, а отже від цивільної дієдатності цивільної особи. Тому, залежно від віку, психічного стану особи її конституційна дієдатність, як і цивільна може бути обмежена.

Важливим елементом правового статусу військовослужбовця є громадянство. Громадянство – це постійний політико-правовий зв'язок особи з державою, що виявляється у здійсненні взаємних прав, свобод, законних інтересів і обов'язків як на території країни, так і за її межами.

Громадянство на сьогодні є початковою основою формування як правового статусу людини в цілому, так і правового статусу військовослужбовця. Адже у відповідності до законодавства України військовослужбовці – це громадяни України, які проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законодавства України. Особа, яка не є громадянином України, не може бути військовослужбовцем, а отже, не може мати спеціального правового статусу військовослужбовця. Військова служба є почесним

⁹⁹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С.356.

¹⁰⁰ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

обов'язком кожного громадянина, особливим видом державної служби, пов'язаної з виконанням громадянином України загального військового обов'язку і службою у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України¹⁰¹.

Наявність громадянства у особи має головне значення для володіння всім комплексом прав і обов'язків. Тільки на території своєї держави громадяни мають найбільш повний конституційно-правовий статус. Громадянство є основою для розповсюдження на дану особу всіх прав і свобод, визначених законом, захисту особи не тільки в середині країни, але й за її межами¹⁰². Тільки особи, які мають законно оформлене громадянство – мають всю повноту прав і свобод, і можливість правового захисту своїх прав та законних інтересів.

Таким чином, громадянство як елемент правового статусу особи характеризується наступними ознаками: а) громадянство – це такий політико-правовий стан, який полягає з однієї сторони, в загальному правовому закріпленні, а з іншої – в індивідуальному документальному юридичному оформленні громадянства кожної людини (паспорт громадянина, свідоцтво про народження та інше); б) стійкий характер відносин громадянства, який, як правило, існує постійно від народження до смерті громадянина¹⁰³.

Реалізація права на громадянство була дуже актуальною для військовослужбовців, які після розпаду Радянського Союзу повернулися в незалежну Україну для проходження служби у Збройних Силах України.

Отже, громадянство є основоположним елементом конституційно-правового статусу військовослужбовців, який виявляється у взаємних правах і обов'язках, та створює умови для їх реалізації і захисту.

¹⁰¹ Коментар до Конституції України. – К., 1998. – С.161.

¹⁰² Тодыка Ю. Н., Ришняк Н. А. Гражданство Украины. –Х., 1996. – С.6.

¹⁰³ Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Ін Юре, 2004. – С.159.

Одним із елементів правового статусу військовослужбовців є гарантії. Гарантії в правовому статусі особи тісно пов'язані з іншими його елементами, взаємодоповнюють одне одного, разом з тим кожен із них має своє значення і виконує свою функцію. Гарантії являють собою ідеальну модель, у відповідності до якої формується юридичне і фактичне становище конкретної особи. Гарантії необхідні як для правового статусу в цілому, так і для кожного його елемента. Але найбільшу потребу в гарантіях мають права, свободи і обов'язки. Більш того, без відповідних гарантій, проголошених в Конституції, в законах права і свободи пустий звук ¹⁰⁴.

Разом з тим слід зазначити, що не всі вчені поділяють думку, що гарантії є елементами правового статусу. На думку О. Скакун, гарантії реалізації прав і обов'язків істотно впливають на зміст і соціальне значення правового статусу особи. Без створення державою умов для здійснення прав, свобод, обов'язків вони залишаються “заявами про наміри”. Однак, гарантії є факторами реалізації правового статусу особи, а не елементами структури його системи ¹⁰⁵.

На думку Н. Шукліної, система гарантій прав і свобод людини включає передумови економічного, політичного, організаційного та правового характеру, а також захисту прав і свобод. Практична реалізація конституційних прав і свобод забезпечується двома категоріями гарантій. Це, по-перше, загальні гарантії, до яких належать економічні, політичні й організаційні. По-друге, це спеціальні (юридичні) гарантії – правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права ¹⁰⁶. О. Скакун до загальних гарантій прав і свобод відносить також ідеологічні (духовно-моральні) гарантії ¹⁰⁷. Разом з тим, особливістю конституційно-правового статусу військовослужбовців є те, що

¹⁰⁴ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. – М.: Норма, 1997. – С.221.

¹⁰⁵ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С.379.

¹⁰⁶ Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С.207.

¹⁰⁷ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С.187.

Конституцією України (ст.17) для них встановлені гарантії соціального захисту.

Економічні гарантії конституційних прав і свобод громадян України, у тому числі військовослужбовців, – це спосіб виробництва; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання і захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально-орієнтована ринкова економіка; економічна свобода громадян та їхніх об'єднань у виборі і здійсненні підприємницької діяльності¹⁰⁸.

До політичних гарантій належать: держава – головний організатор здійснення та захисту прав людини; влада народу, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування; право громадян на участь в управлінні державними справами, право громадян звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України¹⁰⁹, а військовослужбовці – до представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців¹¹⁰.

Організаційні гарантії – це систематична організаторська діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій по створенню сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і обов'язками¹¹¹].

Ідеологічні (духовно-моральні) гарантії – це ідеологічна багатоманітність, заборона релігійної, расової ворожнечі, демократична громадська думка, необхідний освітній рівень (загальнодоступність і безоплатність освіти), доступ до інформації та інше¹¹².

¹⁰⁸ Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С.207.

¹⁰⁹ Там само. – С.207.

¹¹⁰ Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р. // Офіційний вісник України. – № 29. – С. 77–84.

¹¹¹ Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С.208.

¹¹² Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С.187-188.

Юридичні (правові) гарантії – це надання державою формальної (юридичної) загальнообов’язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони і захисту конституційних прав і свобод громадян.

На нашу думку, гарантії прав і свобод військовослужбовців – це система економічних, політичних, ідеологічних, організаційних, юридичних умов, засобів та способів, які забезпечують реалізацію, охорону і захист зазначених прав. Більш повно правові гарантії реалізації конституційно-правового статусу військовослужбовців будуть розглянуті в наступному розділі цього дослідження.

Отже, конституційно-правовий статус військовослужбовців характеризується своєю власною структурою і змістом та включає в себе визначені структурні елементи. До структури конституційно-правового статусу і військовослужбовця, як інтегрованого поняття, входять: а) правові норми, які визначають статус (мова йде про норми конституційного та військового законодавства); б) основні права, свободи і обов’язки; в) правосуб’єктність, включаючи дієздатність і правоздатність; г) правові принципи; д) громадянство; є) гарантії прав і свобод; ж) юридична відповідальність.

На нашу думку, подальший розвиток конституційно-правового статусу військовослужбовців буде характеризуватися удосконаленням його структурних елементів, насамперед розширенням та гарантуванням основних конституційних прав, свобод і обов’язків.

2.4. КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЯК ГОЛОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Проблема конституційних прав і свобод людини і громадянина, в тому числі і військовослужбовців, була і залишається однією із найскладніших в теорії і практиці конституційного права. Ми розглянемо конституційні права і свободи, виходячи із особливостей конституційно-правового статусу військовослужбовців. У сучасному розумінні конституційні права і свободи людини і громадянина – це основні права та свободи встановлені та гарантовані Конституцією України. Вони є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб, виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати і захищати їх. Це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними для всіх¹¹³.

Закріплені у відповідних міжнародних актах, ці права існують незалежно від їх визнання тією чи іншою державою. Вони тісно пов'язані з правами громадянина, а саме: можливостями його розвитку, зафіксованими в національному праві, хоча й не тотожними їм. Визнання і забезпечення як одних, так і інших – іманентна властивість будь-якої демократичної конституції. Це має особливе значення для нашої країни, що вступила в новий стан проведення конституційної реформи, яка має забезпечити подальші демократичні зміни: політичний плюралізм, становлення реальної правової держави; забезпечення і гарантування прав і свобод на всіх рівнях.

Під конституційними правами і свободами розуміють гарантовані державою можливості громадян користуватися політичними, соціальними та духовними благами, які закріплені в Основному Законі держави.

На думку Н. Шукліної, конституційні права і свободи – це встановлені Українською державою, закріплені в її Конституції та інших законах певні

¹¹³ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – С.5.

можливості, які дозволяють кожному громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними і соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах¹¹⁴. Закріплені в Конституції України права і свободи означають, перш за все, можливість вільно і самостійно діяти в межах закону, брати активну участь в управлінні державними і громадськими справами, визначати вид і міру своєї поведінки, і як результат цього, можливість користуватися різного роду соціальними благами. Конституційним правам і свободам кореспондуються відповідні обов'язки української держави, які знаходять своє юридичне закріплення у вигляді чітко законодавчо встановлених гарантій, а саме: умов і засобів, які створює і надає нашим громадянам держава для реалізації ними своїх основних прав і свобод.

Практика конституційного регулювання прав і свобод особи свідчить, що в конституціях, міжнародно-правових актах, національному законодавстві, науковій літературі поряд з терміном „права людини і громадянина” вживаються терміни „свободи”, „основні свободи” людини і громадянина. Між термінами „права особи” і „свободи особи” є як спільне, так і певні розбіжності, хоча нерідко вони вживаються як синоніми. Основні права свідчать про можливість отримання певних соціальних благ. Це „право на” отримання чого-небудь (на освіту, на працю, достойний рівень життя та ін.). Свобода – це можливість для людини не зазнавати впливу з боку держави, державної влади тих чи інших обмежень. Свобода характеризується незалежністю особи від держави. Це „свобода” від чогось, наприклад, від цензури. Конституція України стосовно можливостей людини і громадянина термін „свобода” застосовує до таких: свобода думки і слова (ст. 34), свобода світогляду і віросповідання (ст. 35), свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54) та ін. Нерідко терміни „право” і „свобода” застосовуються як синоніми. Наприклад, громадяни України

¹¹⁴ Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 192.

мають право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації (ст. 36). Це право можна розуміти як можливість громадян створювати такі організації. Інколи наявні словосполучення, які фактично з'єднують терміни „права” і „свободи”. Так, ст. 33 Конституції України визначає, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України. В ст. 34 Конституції України закріплюється, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, „право вільно збирати, зберігати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір”.

Тепер розглянемо конституційно-правовий статус військовослужбовців через призму конституційних прав і свобод. Конституційні права і свободи військовослужбовців – це закріплені в Конституції та гарантовані державою можливості, які дозволяють вибирати вид своєї поведінки, користуватися представленими благами для задоволення своїх особистих і суспільних потреб та інтересів особам, які проходять військову службу.

Це визначення, на нашу думку, відповідає вищенаведеному визначенню конституційних прав та свобод і відображає всі можливості, якими наділені військовослужбовці як суб'єкти права.

Російський вчений Р. Колибаба визначає права військовослужбовців як соціальну категорію, а саме: встановлену і гарантовану державою міру можливої і необхідної поведінки особи, громадянина у сфері економічних, політичних та інших суспільних інтересів, включаючи і сферу будівництва, зміцнення і застосування збройних сил¹¹⁵.

Необхідно зазначити, що для розгляду прав військовослужбовців юридична практика потребує категорії, яка б узагальнювала всі права людини, незалежно від того, в якому соціальному статусі вона не виступає: „студента”, „робітника”, „військовослужбовця”. І така категорія є – це права

¹¹⁵ Военная администрация: Учебник. / Под ред. Г. Н. Колыбабы. – М., 1980. – С.250.

особи або права суб'єкта. Права особи – це юридична категорія, яка відображає практику правового регулювання поведінки людей у суспільних відносинах, які завдяки такому регулюванню, перетворюються у правовідносини. Поза правовідносинами права особи неможливі, права ж людини, оскільки вони розглядаються як соціальні, поза межами державного регулювання, дійсно можуть існувати і існують поза межами правовідносин. При цьому необхідно зазначити, що конституційні права і свободи військовослужбовців виникають і припиняються в особливих спеціальних відносинах, в іншому ж вони діють, як і для інших осіб. Пов'язано це з тим, що військовослужбовець – це особа, яка вступила і перебуває на військовій службі у відповідності до закону і має та виконує спеціальні обов'язки, визначені як Конституцією так і військовим законодавством.

Зміст більшості конституційних прав і свобод громадян конкретизується в різних галузях права. В реальній дійсності випадки зміни правового статусу громадян, в тому числі і військовослужбовців, відбуваються часто і здійснюються з допомогою галузевих норм права і нормативно-правових актів поточного законодавства. Зміна цих прав не пов'язана із зміною самої Конституції. Це забезпечує як стабільність самої Конституції в цілому, так і одного з найважливіших її розділів – права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Із закріпленням прав і свобод людини і громадянина в Конституції України 1996 року вони отримали нову конституційно-правову якість. Необхідно зазначити, що в цьому випадку права людини, по-перше, стають правами громадянина; по-друге, держава, закріплюючи їх в Конституції, бере на себе обов'язок забезпечити їх реалізацію відповідними засобами; по-третє, права громадянина охороняються і захищаються державою.

Конституційні права і свободи займають особливе місце в системі прав і свобод військовослужбовців. Вони є основою всіх інших їх прав. Це обумовлене тим, що конституційні права і свободи регулюють життєво важливі зв'язки військовослужбовців з державою. Відповідно конституційні

права і свободи військовослужбовців за своєю юридичною природою мають ознаки, про які говорилось раніше.

Німецький вчений Х.-Г. Швенк стверджує, що права військовослужбовців можна поділити на дві великі групи. Перша група включає в себе конституційні права, регулює правовідносини “громадянина в уніформі”, виходячи із їх загальногромадянського статусу. Друга група регулює особисті права військовослужбовців, що виникають у зв’язку із особливостями військової служби, а саме: статусом військовослужбовця¹¹⁶.

Звичайно, законодавець може внести певні обмеження прав військовослужбовців, пов’язані з особливостями та інтересами військової служби. Так, ст. 9 Статуту внутрішньої Служби Збройних Сил України передбачає, що військовослужбовці користуються правами і свободами громадян України з урахуванням особливостей, що визначаються Конституцією України, законами України з військових питань, Статутами Збройних Сил України та іншими нормативно-правовими актами¹¹⁷.

Таким чином, можемо зазначити, що конституційні права і свободи військовослужбовців можуть бути обмежені як самою Конституцією, так і нормами військового законодавства.

Російський вчений Ю. Мігачов вважає, що конституційні права і свободи військовослужбовців можна поділити на 3 види: політичні, соціально-економічні і особисті¹¹⁸. В юридичній літературі на Заході теж даються різні класифікації прав і свобод військовослужбовців. Найбільш поширеною є класифікація на 3 групи:

1. Особисті права і свободи, до яких належать: право на життя, недоторканність особи, таємниця листування, гарантії проти незаконного

¹¹⁶ Schwenk H.-G. Die Bundeswerk eine Gesemtdaratellung. – Reehordaung und Bundeswehr. Walhalla U. Praentorie Verleg. – Regensburg, 1978. – S. 40.

¹¹⁷ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 7–196.

¹¹⁸ Мігачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.49.

арешту, свобода вибору місця проживання, свобода віросповідання, право приватної власності та інші.

2. **Політичні права** і свободи включають в себе свободу слова, преси, розповсюдження інформації, зібрань, об'єднань, виборче право.

3. До третьої групи належать **соціальні, економічні і культурні права**: свобода праці, право працювати, об'єднання в професійні спілки, право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я та ін.¹¹⁹.

На нашу думку, з такою позицією не можна погодитися. Адже з прийняттям Організацією Об'єднаних Націй в 1966 році Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ця проблема була вирішена на користь соціально-економічних прав, які стали міжнародними стандартами в галузі прав людини.

Слід зазначити, що всі вищенаведені класифікації так чи інакше дають можливість розглядати конституційні права і свободи з точки зору їх триєдиної класифікації, запропонованої вітчизняними вченими і рядом західних вчених. Незважаючи на те, що деякі західні вчені не відносять до конституційних прав цілу групу соціальних та економічних прав, вони всеодно існують, в тому числі для військовослужбовців (право на соціальний захист, соціальне страхування та ін.). Вони закріплюються в міжнародно-правових актах, конституціях, спеціальних законодавчих актах і гарантуються державою.

На нашу думку, права і свободи військовослужбовців можна поділити: на конституційні (загальногромадянські), які вони мають як повноправні громадяни; військово-службові, пов'язані з безпосереднім проходженням військової служби. В свою чергу, конституційні права і свободи військовослужбовців можна поділити на такі основні групи: особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні і культурні, а військово-службові на загальні, посадові та спеціальні.

¹¹⁹ Там само. – С.56.

Загальні військово-службові права – це права, які мають всі військовослужбовці. До них належать право на грошове, продовольче, речове забезпечення, торговельно-побутове і медичне обслуговування; право на пільги; право на допомогу при звільненні з військової служби; право на соціальний захист. Під час виконання службових обов'язків військовослужбовці мають право носити, зберігати та застосувати зброю в порядку, встановленому законодавством¹²⁰.

Посадові права військовослужбовців визначаються посадою, яку займає військовослужбовець, і пов'язані із виконанням обов'язків, покладених на них державою. Ці права військовослужбовців закріплюються у статутах Збройних Сил України, а також в інструкціях, положеннях. Так, Дисциплінарним статутом Збройних Сил України визначаються права командирів і начальників щодо заохочення та накладення стягнень на підлеглих¹²¹.

Спеціальні права пов'язані із перебуванням військовослужбовців на бойовому чергуванні, при виконанні ними обов'язків внутрішньої, гарнізонної та вартової служб, виконанні спеціальних завдань. Вони встановлюються спеціальними законами України, а також Статутами Збройних Сил України. Крім того, спеціальні права військовослужбовців пов'язані із взаємовідносинами між ними у відповідності до військових звань, а також із виконанням ними спеціальних завдань (перевірка, інспектування та ін.).

¹²⁰ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 7–196.

¹²¹ Дисциплінарний статут Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – с. 197–229.

2.5. ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Далі розглянемо порядок реалізації конституційних прав військовослужбовців, а саме: особисті (громадянські) права, політичні права, економічні і соціальні права. Конституцією України (ст. 24) визначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом і не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Водночас Конституцією встановлені й деякі обмеження для військовослужбовців, зокрема такі, як заборона створення і діяльності політичних партій у військових формуваннях (ст. 37), обмеження займатися підприємницькою діяльністю. Усі інші права та свободи, визначені Конституцією, можуть реалізовуватися військовослужбовцями в повному обсязі. Однак, слід погодитися з думкою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що враховуючи специфіку військової служби, можна стверджувати, що, практично є обмеження інших конституційних прав військовослужбовців, зокрема: права на вибір місця служби та проживання (ст. 33); права володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41); права на відпочинок (ст. 45); права бути вільним і рівним у своїй гідності та правах (ст. 21); права на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23); права на правову допомогу (ст. 59) ¹²².

Особисті (громадянські) права і свободи військовослужбовців закріплюються в Конституції України і мають більш індивідуальний характер, ніж всі інші конституційні права. Термін „особисті права” відомий і в інших галузях права: цивільному, сімейному, адміністративному, кримінальному та ін. Мабуть необхідно розглядати „особисті права” і в

¹²² Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. –К.: 2004. – С.466.

широкому розумінні, як права особи або будь-які суб'єктивні права особи, і у вузькому спеціально-юридичному – як особливу групу прав, відмінну від політичних, економічних, соціальних та інших прав людини. Такої позиції дотримуються М. Матузов, Н. Малєїн та інші вчені¹²³. Цієї позиції дотримується і автори посібника, оскільки будь-яке суб'єктивне право є особисте право, тому що воно належить даній особі – тільки їй і протипоставлене всім іншим особам, які зобов'язані поважати це право. Відповідно, права особи – це суб'єктивні права, а особисті права – це певна їх група.

Особисті (громадянські) права військовослужбовців – це природні, основоположні, невід'ємні права людини, які мають здебільшого характер негативного права, тобто такі права, що полягають у праві на захист від якогось втручання, у тому числі й державного, у здійсненні громадянських прав. Ці права, як природні права, є першоосновою правового статусу людини і громадянина. Вони походять від природного права на життя і свободу, які від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави, громадських організацій, службових осіб та інших людей. До громадянських (особистих) прав зазвичай відносять можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної і морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Відповідно до цього громадянські (особисті) права поділяють на фізичні і духовні¹²⁴. Фізичні права – це право на життя, особисту недоторканність, свободу пересування, вибір місця проживання, безпечне довкілля, житло тощо. Фізичні права – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних і матеріальних потреб. Духовні права – це можливості збереження, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та

¹²³ Матузов Н. И. Правовая система и личность. – Саратов, 1987. – С.94; Малєин Н. М. Защита личных имущественных прав советских граждан. – М.: Знание, 1991. – С.5.

¹²⁴ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С.179.

духовності (зокрема, право на ім'я, честь, гідність, свободу думки і слова, на незалежний, справедливий і публічний суд).

Разом з тим слід зазначити, що деякі українські вчені, що досліджують питання правового статусу та прав людини і громадянина, розширюють каталог основних конституційних прав і свобод та виділяють фізичні права у окремий вид¹²⁵. На думку російського вченого Ю. Мігачова, особисті конституційні прав і свободи військовослужбовців можна поділити на такі групи: 1) гарантії особистої свободи військовослужбовців, включаючи права на недоторканність особи, недоторканність житла; 2) права на захист особистих інтересів: право на повагу особи, на охорону її прав і свобод, право на судовий захист від посягань на життя, честь і гідність, здоров'я, на особисту свободу і майно, право оскарження дій посадових осіб, державних органів, громадських організацій, право на компенсацію збитків, завданих незаконними діями державних органів та їх посадових осіб при виконанні ними службових обов'язків; 3) права у сфері духовного і морального розвитку і особистого життя: право на свободу совісті, право на охорону сім'ї, право на охорону особистого життя військовослужбовців, право на таємницю листування, телефонних розмов та телеграфної кореспонденції; 4) право власності та її спадкування¹²⁶.

На нашу думку, особисті (громадянські) конституційні права і свободи військовослужбовців можна поділити на такі групи: а) права, необхідні для фізичного існування (невід'ємне право на життя (ст. 27), право на недоторканність житла (ст. 30), право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України (ст. 33) та інші); б) права у сфері духовного розвитку і захисту особистих інтересів (право на повагу до гідності людини (ст. 28), право на таємницю листування,

¹²⁵ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С.167.

¹²⁶ Мігачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.41-42.

телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32), право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів (ст. 34), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), право на судовий захист (ст. 55) та інші.

Розглянемо далі більш ретельно деякі особисті (громадянські) конституційні права і свободи військовослужбовців, з реалізацією яких, на нашу думку, існують певні проблеми: право на свободу пересування, право вільно залишати територію України, право на свободу світогляду та віросповідання, право на звернення (скаргу).

У відповідності до ст. 17 Закону України „Про Збройні Сили України” військовослужбовці можуть бути обмежені у свободі пересування, праві вільно залишати територію України¹²⁷. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України (ст. 216) встановлює, що військовослужбовці строкової служби у вільний від занять та робіт час мають право вільно переміщатися по території військової частини, а під час звільнення – і в межах гарнізону. Виїзд офіцерів, прапорщиків (мічманів), військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом, за межі гарнізону здійснюється з дозволу командира військової частини. Виїзд військовослужбовців строкової служби за межі гарнізону (за винятком випадків відбуття у відпустку або відрядження) забороняється¹²⁸. Військовослужбовці, які є носіями державної таємниці, мають право залишити територію України тільки з дозволу відповідного державного органу.

На нашу думку, ці положення обмежують конституційні права військовослужбовців. В статутах необхідно чітко визначити обставини, за яких військовослужбовець може залишати межі гарнізону тільки з дозволу командира військової частини, а також закріпити норму, що

¹²⁷ Закон України „Про Збройні Сили України” від 06. 12.1991 р. зі змінами та доповненнями станом на 16.10.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1934-12>.

¹²⁸ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 7–196.

військовослужбовцям дозволяється залишати межі гарнізону у святкові та вихідні дні.

У відповідності до ст. 18 Загальної Декларації прав людини „Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії: це право включає свободу змінювати свою релігію чи переконання і свободу сповідувати свою релігію чи переконання як одноосібно, так і колективно, публічним або приватним порядком у вченні, богослужінні, виконанні релігійних і ритуальних обрядів”¹²⁹.

Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права в ст. 10 також закріпив положення, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Ніхто не може бути підданий примусу, що обмежує його свободу мати або приймати релігію чи переконання за власним вибором. Свобода сповідання релігії чи переконання може бути лише обмежена у відповідності до закону і за необхідності охорони громадської безпеки, здоров'я і моралі, рівно як і основних прав і свобод інших осіб¹³⁰. Ці положення знайшли своє закріплення в ст. 35 Конституції України. Разом з тим п. 4 ст. 35 Конституції України передбачає, що ніхто не може бути звільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою¹³¹.

Ідея визнання державами права громадян на відмову від військової служби за релігійними переконаннями виникла в 60-х роках ХХ століття в пацифістському русі як виклик мілітаризму. У 1971 р. Комісія ООН по правах людини виступила з ініціативою гармонізації державами свого

¹²⁹ Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 342 с.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

законодавства про військовий обов'язок у відповідності до міжнародно-правових актів з прав людини. Було прийнято кілька резолюцій Генеральної Асамблеї ООН з рекомендаціями визнати право громадян на відмову від військової служби за переконанням совісті. У 1988 р. на Паризькій конференції по людському виміру були розглянуті організаційні пропозиції з цього питання держав-учасниць ОБСЄ. А в документах Копенгагенської наради було закріплено положення про необхідність визнання права на відмову від військової служби за переконанням совісті¹³². Держави-учасниці визнали право на відмову від військової служби за переконанням, погодилися розглянути питання введення різних форм альтернативної служби, які в принципі не повинні бути пов'язані із службою у військових частинах, повинні мати цивільний характер і бути суспільно корисними і не можуть мати характеру будь-якого покарання.

На даний час інститут альтернативної служби (цивільної служби) поряд із загальним військовим обов'язком діє більше, як в 20 країнах (ФРН, Франція, Бельгія, Данія, Україна та інші). Альтернативної служби немає в США, Канаді, Великобританії, оскільки їх армії комплектуються повністю на контрактній основі. Термін альтернативної служби, як правило, в 1,5 – 2 рази більший, ніж строкової служби.

В Україні громадяни можуть проходити альтернативну (невійськову службу) у відповідності до Конституції України (ст. 35, ч. 4) та Закону України „Про альтернативну (невійськову) службу”¹³³ в редакції від 22 травня 2008 року. Альтернативна служба є службою, яка запроваджується замість строкової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним

¹³² Документи Копенгагенського совещания по человеческому измерению // Советское государство и право. – № 11. – 1990. – С. 30.

¹³³ Закон України „Про альтернативну (невійськову) службу” в редакції від 22 травня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1975-12>.

переконанням і вони належать до діючих згідно із чинним законодавством, релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю.

Строк альтернативної служби у півтора раза перевищує строк військової служби, встановлений для солдатів і сержантів, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях. Для осіб, які мають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем підготовки спеціаліста або магістра, строк альтернативної служби у півтора раза перевищує строк військової служби, встановлений для осіб, які мають відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень. (ст. 6). Громадяни, які направлені на альтернативну службу, не мають права: ухилятися від альтернативної служби; брати участь у страйках; займатися підприємницькою діяльністю; навчатися в закладах освіти, крім середніх і вищих навчальних закладів з вечірньою або заочною формою навчання. Альтернативну службу громадяни проходять на підприємствах, в установах і організаціях, що перебувають у державній або комунальній власності, діяльність яких пов'язана із соціальним захистом населення, охороною здоров'я, захистом довкілля, будівництвом, житлово-комунальним та сільським господарством (ст. .5).

Громадяни, які пройшли альтернативну службу, на військові збори не призиваються. У разі необхідності вони можуть бути направлені для ліквідації наслідків аварії, катастрофи чи стихійного лиха не більше ніж три рази (щоразу на строк до шести календарних місяців) у межах віку, встановленого для проходження служби в запасі (ст. 24)¹³⁴.

Запровадження в Україні альтернативної (невійськової) служби стало значним кроком у забезпеченні конституційних особистих (громадянських) прав і свобод громадян України, забезпеченні для громадян можливості виконання свого обов'язку перед державою і суспільством.

¹³⁴ Закон України „Про альтернативну (невійськову) службу” в редакції від 22 травня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1975-12>.

Іншою стороною забезпечення конституційного права військовослужбовців на свободу світогляду і віросповідання є забезпечення необхідних умов відправлення релігійних культів і обрядів, ведення релігійної діяльності. Закон України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (ст. 6) надає військовослужбовцям право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні обряди, відкрито висловлювати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання¹³⁵. При цьому ніхто не має права перешкоджати задоволенню військовослужбовцями своїх релігійних потреб. Разом з тим слід відзначити, що законодавством не передбачено, коли, в який час військовослужбовці можуть відправляти релігійні обряди та задовольняти свої релігійні потреби. У відповідності до Статуту внутрішньої служби розпорядком дня час для цього не передбачений. Не врегульовано і питання використання та зберігання військовослужбовцями релігійної символіки, літератури та предметів культу. У Збройних Сил України також не передбачено і не має відповідних місць, де військовослужбовці могли б здійснювати релігійні обряди. Військовослужбовцям не завжди надається час та можливість для здійснення релігійних обрядів за межами військової частини.

На сьогодні мають місце порушення права військовослужбовців на свободу совісті. Їм часто забороняють зберігати релігійну літературу, носити предмети релігійного культу, відправляти релігійні обряди, вільно висловлювати свої релігійні переконання.

З урахуванням того, що кількість віруючих у Збройних Силах України постійно збільшується, необхідно в новому Законі „Про правовий статус військовослужбовців в Україні” більш чітко сформулювати і закріпити право військовослужбовців на свободу совісті. Це положення можна сформулювати в такій редакції: „Військовослужбовцям гарантується свобода світогляду та

¹³⁵ Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – С. 190.

віросповідання. Вони мають право вільно вибирати релігійні переконання і змінювати їх, безперешкодно відправляти як одноосібно, так і колективно, культові обряди, мати в особистому користуванні релігійну літературу та інші предмети релігійного культу”. Сам порядок відправлення релігійних культів необхідно чітко закріпити в Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України. Необхідно також вирішити ряд організаційних питань. Як показує життя, настав час запровадити інститут військових священиків. Так, незважаючи на відсутність нормативно-правової бази за рішенням командування у складі українського миротворчого контингенту, який виконував місію в Іраку, були два священики (двох православних конфесій України УПЦ КП та УПЦ МП)¹³⁶. Представники духовенства неодноразово ставили питання запровадження інституту військових священиків і готові його вирішувати. Адже в механізмі реалізації права військовослужбовців на свободу совісті необхідно забезпечити право на участь віруючих військовослужбовців у релігійних обрядах і святах, але самі умови військової служби не дають військовослужбовцям відвідувати церкви, які інколи знаходяться на значній відстані від військових частин. Необхідність запровадження у Збройних Сил України інституту військових священиків викликана не тільки тим, що військовослужбовці як громадяни України у відповідності до Конституції мають право відправляти релігійні культу. Військові священики могли б взяти на себе не тільки певну відповідальність за патріотичне виховання військовослужбовців, але й питання духовного та морально-психологічного стану військовослужбовців.

Одним із аргументів проти цього може бути посилання на те, що у нас церква і релігійні організації відокремлені від держави (ч. 4. ст. 35 Конституції України). Але церква відокремлена від держави не тільки в Україні, а і в США, Франції, Польщі та інших країнах. Разом з тим, це не заважає їм мати у збройних силах військових священиків (капеланів), які

¹³⁶ Час творити інститут військових священиків // Народна армія. – 18 травня 2005 р.

сприяють підтриманню боєготовності військ. Про значення, яке надає питанням релігійного впливу на військовослужбовців вище військово-політичне керівництво Збройних Сил США, свідчить положення Єдиного кодексу воєнної юстиції США: „Командири всіх рівнів зобов’язані строго слідкувати за тим, як проводиться виховання їхніх підлеглих, звертаючи особливу увагу на релігійне виховання. Особи, які проявляють неповагу до релігії або заважають проведенню цієї діяльності, повинні притягуватися до суворой відповідальності”¹³⁷.

Капелани в Збройних Силах США представляють певну релігію, основними з яких є християнство та іудаїзм. У 1987 р. було прийнято рішення про запровадження у всіх видах Збройних Силах капеланів, які сповідають буддизм. Військові священики мають відповідні повноваження для проповідування своєї віри, проведення церковних богослужінь, відправлення релігійних обрядів, ритуалів і таїнств, у відповідності до певних традицій і правил. Керівництво діяльністю військових священиків здійснює служба головного капелана Збройних Силах США, яка є спеціальним керівним органом і несе відповідальність за моральне і духовне керівництво особовим складом. Всі капелани носять військову форму одягу і розпізнавальні знаки, відповідно до свого звання і користуються відповідним дисциплінарними правами по відношенню до особового складу. Мета діяльності військових священиків – задоволення релігійних і моральних потреб військовослужбовців, членів їх сімей, цивільних службовців, а також військовослужбовців, звільнених у запас, при цьому особлива увага приділяється проблемам військовослужбовців¹³⁸.

¹³⁷ Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.129.

¹³⁸ Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.131.

Подібні служби військових священиків також є у Збройних Силах Франції, ФРН та інших країнах. Вони виконують ті ж самі функції, хоча і з певними особливостями у кожній країні. Таким чином, наявність військових священиків у збройних силах гарантує реалізацію конституційного права військовослужбовців на свободу совісті, а також дозволяє вирішувати питання виховання та забезпечення високого морально-психологічного стану. Військовослужбовці можуть не тільки реалізувати своє конституційне право на свободу совісті, але й можуть звернутися до військового священика з питаннями і проблемами, з якими вони не можуть звернутися до командування частини і отримати відповідь або конкретну допомогу.

Керівництву Міністерства оборони України, в умовах реформування армії у відповідності до стандартів НАТО, необхідно вивчати зарубіжний досвід і враховувати його для запровадження служби військових священиків у Збройних Силах України.

Право на звернення (скаргу) – невід’ємне право особи, оскільки тільки воно, в першу чергу, дозволяє захистити особу від різних порушень її конституційних прав і свобод. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ч. 3 ст. 2) зобов’язує державу забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні¹³⁹.

Ст. 55 Конституції України передбачено право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Крім того, у відповідності до Конституції України (ст. 40), усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов’язані

¹³⁹ Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 342 с.

розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь і встановлений законом строк¹⁴⁰. Порядок розгляду звернень, пропозицій, заяв громадян, в тому числі військовослужбовців, регламентуються Законом України „Про звернення громадян”¹⁴¹ від 2 жовтня 1996 р. У відповідності до вказаного закону скарга – це звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, об’єднань громадян, підприємств, посадових осіб. За встановленим порядком такі звернення мають розглядати ті органи, до компетенції яких належать порушені в них питання у визначений законом термін.

Розглядаючи право військовослужбовців на подачу скарги не тільки як засіб відновлення порушених прав, але і як засіб участі військовослужбовців у забезпеченні військової дисципліни, законності та статутного порядку, необхідно зазначити певні особливості реалізації цього права. З одного боку, військовослужбовці, як і всі громадяни, мають право направляти письмові звернення або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління та інших державних органів у разі незаконних рішень, дій, порушення їх прав, законних інтересів та свобод, незаконного притягнення до відповідальності. Разом з тим, враховуючи необхідність підтримання бойової готовності, військової дисципліни, а також принципу єдиноначальності, дуже важливого для Збройних Сил, законодавством передбачені особливості щодо звернень військовослужбовців. Так, з питань службової діяльності скарга подається безпосередньо командирові тієї особи, чії дії оскаржуються. Також у відповідності до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України (розділ 5) військовослужбовцям заборонено подавати скаргу під час бойового чергування, перебування в строю, на варті (вахті), а

¹⁴⁰ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

¹⁴¹ Закон України „Про звернення громадян” від 2 жовтня 1996 р. зі змінами і доповненнями станом на 11 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>.

також у добовому наряді, під час занять¹⁴². Пропозиції, заяви і скарги військовослужбовців, пов'язані з проходженням військової служби, подають і розглядаються у відповідності до Статуту внутрішньої служби та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Розділ 5 Дисциплінарного статуту „Про пропозиції, заяви та скарги” детально регламентує порядок подання і розгляду скарг військовослужбовців. Усі військовослужбовці мають право направляти письмові звернення або особисто звертатися до посадових осіб, органів військового управління, органів, які проводять попереднє (досудове) слідство, та інших державних органів у разі незаконних дій (бездіяльності), рішень щодо них командирів чи інших військовослужбовців, порушення їх прав, законних інтересів та свобод; незаконного покладання на них обов'язків або незаконного притягнення до відповідальності. З інших питань службової діяльності скарга подається безпосередньому командирові тієї особи, чії дії оскаржуються, а якщо ті, хто подають скаргу, не знають, з чієї вини порушені їх права, скарга подається у порядку підпорядкованості.

Військовослужбовці, які подали заяву чи скаргу, мають право: особисто викласти свої аргументи особі, яка перевіряє заяви чи скаргу, звернутися за допомогою до свідків, подати додаткові матеріали, що стосуються справи, чи клопотання; бути присутнім під час розгляду заяви чи скарги; одержати письмову відповідь про результати розгляду; ознайомитися з матеріалами розгляду заяви чи скарги; оскаржити прийняте за їх заявою чи скаргою рішення в суді; вимагати відшкодування збитків у встановленому законом порядку. Подання скарги військовослужбовцями не звільняє їх від виконання службових обов'язків і наказів командирів¹⁴³.

¹⁴² Пашинський В. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні // Право України. – 2005. – № 4. – С. 40.

¹⁴³ Пашинський В. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні // Право України. – 2005. – № 4. – С. 40.

Якщо пропозиція, заява чи скарга не містить даних, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення органом чи посадовою особою, вони в той же строк повертаються військовослужбовцю з відповідним роз'ясненням.

Забороняється надсилати заяви чи скарги військовослужбовців тим посадовим особам або органам, дії чи рішення яких оскаржуються. Пропозиція, заява чи скарга вважаються вирішеними, якщо розглянуто всі порушені в них питання і з їх приводу вжито необхідних заходів або дано вичерпні відповіді. Відмова в задоволенні питань, викладених у скарзі, доводиться до відома військовослужбовців, які їх подали, у письмовій формі з посиланням на закон або військові статuti із зазначенням мотивів відмови та роз'яснення порядку оскарження прийнятого рішення¹⁴⁴.

Під час розгляду пропозиції, заяви чи скарги не допускається розголошення відомостей про особисте життя військовослужбовця без його згоди, а також розголошення іншої інформації, якщо це зачіпає його права і свободи, законні інтереси. Командир, який допустив несправедливість або незаконні дії щодо підлеглих за подання пропозицій, заяви чи скарги, несе відповідальність згідно із законами України.

Необхідно також зазначити, що в Міністерстві оборони України встановлений скорочений термін розгляду скарг військовослужбовців. Командири військових частин, начальники органів військового управління зобов'язані проводити особистий прийом військовослужбовців, членів їх сімей, а також інших громадян з питань, що стосуються їх діяльності. Прийом проводиться регулярно у встановлені дні та години. Усі звернення на особистому прийомі реєструються, і якщо вирішити їх безпосередньо на особистому прийомі неможливо, вони розглядаються у такому ж порядку, що й письмові звернення.

Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (додаток № 6) визначено порядок проведення опитування військовослужбовців під час проведення стройового огляду. Особи, що проводять опитування, повинні

¹⁴⁴ Там само. – С.41.

попередньо ознайомитися із записами у книзі пропозицій, заяв і скарг військової частини та прийнятими за ними рішеннями.

Усі заяви (скарги), подані під час опитування, яке проводить командир військової частини, реєструються в книзі пропозицій, заяв і скарг військової частини, а при проведенні опитування керівником інспектування – до книги пропозицій, заяв і скарг не заносяться. Всі заяви, пропозиції і скарги військовослужбовців повинні бути вирішені у строк, визначений законодавством. Під час опитування військовослужбовців заява чи скарга може бути подана усно або письмово безпосередньо на ім'я командира, який проводив опитування. Якщо питання, порушені у скарзі, не входять до компетенції командира, органу військового управління, вони в строк не більше 5 днів пересилаються ним за належністю відповідній посадовій особі чи органу, про що сповіщається військовослужбовець, який подав пропозицію, заяву чи скаргу¹⁴⁵.

Слід також зазначити, що розділ 2 статуту “Загальні обов’язки командирів (начальників)” вимагає від командирів усіх рівнів виявляти чуйність та бути уважним до підлеглих, поєднувати вимогливість і принциповість з повагою до їх гідності і честі, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, у разі необхідності – клопотати за них перед старшими командирами (начальниками); знати потреби і запити особового складу, приймати рішення за заявами, скаргами та іншими зверненнями (ст. 58)¹⁴⁶. Військовослужбовці мають право звертатися із скаргами особисто або уповноважувати на це іншу особу. Зараз виключене положення, що діяло раніше, і забороняло військовослужбовцям оскаржувати накладені на них дисциплінарні стягнення. Військовослужбовець, який вважає, що не вчинив правопорушення, має право протягом 10 діб з часу накладення дисциплінарного стягнення подати

¹⁴⁵ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 7–196.

¹⁴⁶ Статут внутрішньої служби Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004. – С. 7–196.

скаргу старшому командирові або звернутися до суду. Виконання рішення про накладання дисциплінарного стягнення у разі подання скарги старшому начальникові не зупиняється, поки не надійде розпорядження старшого начальника про його скасування¹⁴⁷.

За захистом своїх конституційних прав і свобод військовослужбовці також можуть звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. А з прийняттям Закону України „Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19 червня 2003 року для здійснення контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина у сфері національної безпеки і оборони, правоохоронної діяльності затверджується представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців. Завданням цивільного контролю є попередження та недопущення порушень конституційних прав і свобод, захист законних інтересів громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, та у правоохоронних органах, осіб, звільнених з військової служби, а також членів їх сімей (ч. 4 ст. 2)¹⁴⁸. Як уже зазначалося, уперше в Конституції України (ст. 55) передбачено і гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування їх службових і посадових осіб. Залежно від характеру порушень захист може здійснюватися у порядку конституційного, цивільного, кримінального або адміністративного судочинства. Наприклад, Кодексом адміністративного судочинства України від 6 червня 2006 року передбачено, що громадянин (військовослужбовець) має право звернутися до суду зі скаргою, якщо вважає, що рішенням, дією або бездіяльністю

¹⁴⁷ Дисциплінарний статут Збройних Сил України // Статути Збройних Сил України. – К.: 2004.– с. 197–229.

¹⁴⁸ Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=975-15>.

державного органу, юридичної або службової особи під час здійснення ними управлінських функцій порушено його права чи свободи. Скарга до суду може бути подана громадянином, його представником або на прохання громадянина – уповноваженим представником громадянської організації, трудового колективу.

На нашу думку, для забезпечення більш ефективного судового захисту прав і свобод військовослужбовців необхідно в новому Законі „Про правовий статус військовослужбовців в Україні” закріпити права військовослужбовців на оскарження неправомірних дій, в тому числі і в судовому порядку. Наприклад, як це зроблено в Законі Російської Федерації „Про статус військовослужбовців” (ст. 21), де передбачено, що військовослужбовці мають право на захист своїх прав і законних інтересів шляхом звернення до суду в порядку, визначеному федеральними законами та іншими нормативно-правовими актами РФ¹⁴⁹. Розглянемо для прикладу досвід інших країн щодо реалізації права військовослужбовців на скаргу. Поправка 1 Конституції США визначає право громадян „звертатися до уряду з петиціями”, яке є першочерговим, а право „збиратися мирно” – похідним від нього і виступає як засіб реалізації права на „звернення з петиціями”. Громадяни мають право звернення з петиціями не тільки до конгресу, але і до будь-яких інших державних органів, адміністративних і судових установ усіх рівнів. Зміст петицій не обмежується проханням „про задоволення скарги” у вузькому розумінні, а може стосуватися будь-яких питань функціонування держави, бути засобом стимулювання державних органів до певних дій в інтересах заявників, а також засобом висловлювання політичних поглядів¹⁵⁰. Іншими словами, сучасна американська юриспруденція розглядає право „звернення з петиціями” не стільки як „скарги”, а більше як можливість висловити думку з

¹⁴⁹ Федеральный Закон “О статусе военнослужащих”. – М.: Ось-89, 2004.– С.50.

¹⁵⁰ Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.43

будь-яких питань державного життя. У Збройних Силах США існує генеральна інспекція з питань попередження порушень військових статутів, яка розглядає скарги військовослужбовців. У відповідності до Єдиного Кодексу воєнної юстиції будь-який військовослужбовець, який вважає, що командир вчинив з ним неправомірно, і якщо останній після відповідного звернення до нього відмовився відновити порушені права, має право подати скаргу старшому офіцеру. Той, у свою чергу, має передати її офіцеру, який виконує юрисдикцію загального військового суду над офіцером, на якого подано скаргу. Цей офіцер має розглянути вказану скаргу і вжити необхідні заходи щодо відновлення порушених прав, а також повинен у найкоротший термін подати відповідному міністру доповідь по такій скарзі, додавши матеріали розслідування. Це, на нашу думку, дозволяє швидко у найбільш короткі терміни розглядати скарги військовослужбовців та вживати необхідних заходів щодо відновлення порушених прав військовослужбовців.

Крім генеральної інспекції, на сторожі прав і свобод військовослужбовців стоїть служба військової юстиції, а також капелани. В будь-який час солдат може звернутися до капелана, сповідатися йому, розповісти про свої проблеми та порушення його прав і свобод. Через капеланів і сержантів командири отримують необхідну інформацію і повинні, коли це потрібно, вживати відповідних заходів. Своєчасне отримання інформації дає можливість попередити порушення прав і свобод військовослужбовців, військової дисципліни та події і злочини. Найменше приниження честі і гідності військовослужбовців тягне за собою великі грошові штрафи, можливе навіть усунення від посади сержанта або офіцера.

Слід зазначити, що найбільш демократичний порядок звернення військовослужбовців із скаргою діє у Німеччині. Ст. 17 Основного Закону ФРН закріпила положення, що кожен має право як окремо, так і разом з іншими особами звертатися письмово з проханнями і скаргами в компетентні установи і органи народного представництва. Військовослужбовець може подати скаргу, якщо він вважає, що ставлення до нього начальника або

чиновника установ бундесверу було неправомірним або він ображений в результаті незаконних дій товаришів. Він також може подати скаргу, якщо не отримав протягом місяця відповіді на своє клопотання. Скарга може бути подана в письмовій або усній формі до інстанції, яка має право приймати рішення, або безпосередньому начальнику, який має відповідну дисциплінарну владу. Скарга подається не раніше однієї доби, але не пізніше двох тижнів з моменту події. Якщо скарга не розглядається, то в цьому випадку він може звернутися в дисциплінарний суд першої інстанції, а для оскарження рішень міністра оборони ФРН або командуючих – безпосередньо у федеральний адміністративний суд (Військову судову колегію). Разом із скаргою дисциплінарному начальнику військовослужбовець може подавати скарги Уповноваженому бундестагу (парламенту) з питань бундесверу¹⁵¹.

В Україні, на нашу думку, необхідно проводити роботу для подальшого вдосконалення законодавства і створення дійсно демократичної ефективної системи розгляду та вирішення скарг військовослужбовців, в тому числі і реалізації прав на судовий захист.

Важливою складовою розвинутого демократичного громадянського суспільства є політичні права і свободи громадянина. Саме вони в більшості випадків визначають умови, необхідні для вільного розвитку особи, забезпечення її незалежності і недоторканності, активної участі в управлінні справами держави і суспільства. У конституціях багатьох держав особисті (громадянські) права поєднують в одну групу з політичними правами. Підставою для цього служить переважно негативний характер обох, а також спрямованість обох видів цих прав на забезпечення свободи особи в її індивідуальних і суспільних проявах. Як вважає О. Скакун, політичні права – це можливості (свободи) громадянина активно брати участь в управлінні державою та у громадському житті, впливати на діяльність різних державних

¹⁵¹ Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.59.

органів, а також громадянських організацій політичної спрямованості¹⁵². На думку П. Рабіновича, політичні права – це можливості людини брати участь у суспільному (державному і громадському) житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань насамперед політичного спрямування (зокрема, права: на юридичну правосуб'єктність; участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, у створенні та діяльності громадських об'єднань)¹⁵³. Діюча Конституція України закріпила за громадянами такі політичні права і свободи: право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах (ст. 38), право вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 38), право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38), право громадян збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39), право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів (ст. 40)¹⁵⁴. Але в Україні, як і в багатьох країнах, діють норми, які передбачають обмеження політичних прав військовослужбовців. Ці обмеження стосуються участі у політичній діяльності, участі у мітингах, демонстраціях, страйках та особливостей реалізації виборчих прав військовослужбовців.

У відповідності до ст. 25 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права 1966 року кожен громадянин без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень повинен мати права і можливість: голосувати

¹⁵² Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. – С.179.

¹⁵³ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – С.11.

¹⁵⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

і бути обраним на дійсних періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права, при таємному голосуванні і забезпечують вільне волевиявлення виборців¹⁵⁵.

Але в багатьох країнах діють положення, які передбачають обмеження виборчих прав громадян, пов'язані з характером роботи (служби), яку вони виконують. В більшості випадків обмеження стосуються військовослужбовців. Це пов'язане з тим, що в силу виконання ними особливого виду державної служби – військової служби, на них розповсюджується дія особливих дисциплінарних правил, а обмеження у виборчих правах повинні не допустити такого стану, коли службова дисципліна могла б поставити під загрозу свободу вибору, вплинути на прийняття рішення виборцем, ослабити військову дисципліну. Не мають права голосу особи, які перебувають на військовій службі у збройних силах Аргентини, Туреччини, Мексики та ін.¹⁵⁶.

В Україні військовослужбовці користуються як активним, так і пасивним виборчим правом. Так, у відповідності до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування¹⁵⁷. Законом України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (ст. 5) також передбачено, що військовослужбовці – громадяни України, які проходять військову службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними народними депутатами, депутатами місцевих рад та інших виборних

¹⁵⁵ Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001.

¹⁵⁶ Пашинський В. Конституційні права військовослужбовців: класифікація та обмеження // Право України. – 2006. – № 1. – С. 66.

¹⁵⁷ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

державних органів згідно з Конституцією України. На них поширюються положення Закону України „Про вибори Президента України”. Військовослужбовцям, які балотуються кандидатами у депутати, президенти, їх командири (начальники) повинні створити належні умови для здійснення цього права¹⁵⁸.

А разом з тим, слід зазначити, що за своїм змістом виборче право досить багатогранне. Наприклад, право обирати включає не лише право голосування, а й право брати участь у передвиборчій агітації, здійснювати пожертвування до особистих виборчих фондів кандидатів, бути довіреною особою кандидата, знайомитися зі списком виборців тощо. І тут для військовослужбовців існують певні обмеження. Так, у відповідності до Закону „Про вибори Президента України” не може бути офіційним спостерігачем військовослужбовець, службовець рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, Служби безпеки України та особа, яка проходить альтернативну службу (ч. 1 ст. 69), військовослужбовці не можуть бути довіреною особою кандидата на пост Президента України (ч. 2 ст. 66). Існують також обмеження щодо проведення передвиборчої агітації у військових частинах (ч. 2 ст. 64). Закон України “Про вибори народних депутатів України” (ст. 75) визначає, що не може бути офіційним спостерігачем від партії (блоку) військовослужбовець, а також особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу¹⁵⁹.

В більшості країн світу військовослужбовці не позбавляються виборчих прав, але на них розповсюджуються виборчі цензи, певні обмеження щодо участі у виборчій кампанії та веденні передвиборчої агітації, діють в тій чи іншій країні. Конституція США не передбачає яких-небудь обмежень для

¹⁵⁸ Закон України „Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.– Ст. 190.

¹⁵⁹ Закон України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 1 січня 2011р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1665-15>.

активного виборчого права військовослужбовців. Вимоги до військово-службовців-виборців (віковий ценз, ценз осілості та ін.) визначаються виборчими законами штатів. Голосування проводиться за місцем постійного проживання або народження військовослужбовців, як правило, заочно. В деяких випадках військовослужбовцям на час голосування надається короткострокова відпустка або звільнення із розташування частини. Військовослужбовці США, які проходять службу на території Сполучених Штатів, можуть взяти безпосередню участь у виборах в тому штаті, де він має офіційне місце проживання. Військовослужбовці, які під час проведення виборів знаходяться по службі в іншому штаті або за кордоном, беруть участь у виборах, голосуючи по пошті. Військовослужбовець може бути висунутий кандидатом на виборну державну посаду лише за умови, що висунування не буде заважати виконанню ним своїх прямих обов'язків, а у випадку його обрання він не вступить на посаду до закінчення служби. Вони мають права тільки як приватні особи висловлювати свою думку про кандидатів на виборні посади, а також висувати свою кандидатуру у виборні органи. Їм забороняється публікувати статті або будь-яким іншим чином впливати на хід передвиборчої кампанії, використовуючи своє службове становище. Таким чином, видно, що в США діє чітка система голосування військовослужбовців, коли кожен може взяти участь у виборах. В той же час для пасивного виборчого права існують деякі обмеження: військовослужбовець вибраний до конгресу, Президентом, має залишити військову службу¹⁶⁰.

В Україні військовослужбовці, які обрані народними депутатами, депутатами місцевих рад чи призначені у сформовані цими радами органи, залишаються на військовій службі, і за ними зберігається статус військовослужбовців. Військовослужбовці, які є народними депутатами та

¹⁶⁰ Мигачев Ю. И. Конституционные права военнослужащих (сравнительное исследование законодательства РФ, США, Франции и ФРГ): Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – С.95.

звільнені від виконання службових обов'язків у зв'язку з обранням, і при цьому не виявили бажання звільнитися у запас, прикомандировуються до цих рад із залишенням на військовій службі. Після закінчення строку повноважень військовослужбовець направляється для подальшого проходження служби на посаді не нижче тієї, яку він займав до обрання.

Таким чином, бачимо, що в Україні, як і у демократичних державах, військовослужбовці володіють як пасивним, так і активним виборчим правом з певними обмеженнями. А в разі їх обрання вони мають піти у відставку або у відпустку зі служби на період дії мандата. Виборче законодавство сьогодні відповідає цим стандартам, гарантує виборче право, а також можливість після закінчення мандата повернутися на військову службу.

Розглянемо право військовослужбовців на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. У відповідності до Міжнародного акта про громадянські і політичні права кожна людина має право на свободу асоціацій з іншими. В ст. 22 цього Пакту говориться: „Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачені законом і які необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної або громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не заперечує введення законних обмежень використання цього права для осіб, які входять до складу збройних сил і поліції”¹⁶¹. Національне законодавство більшості країн світу встановлює повну заборону або обмежує право військовослужбовців на участь у політичних партіях і політичній діяльності в межах збройних сил. У ФРН, Данії, Іспанії та ряді інших країн формально не заборонена участь військовослужбовців у політичній діяльності, але фактично армії деполітизовані. Військовослужбовці можуть займатися політичною діяльністю виключно у позаслужбовий час і за межами

¹⁶¹ Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. – К., 2001. – 342 с

військової частини. В Канаді, США, Великобританії, Греції та інших країнах військовослужбовці не можуть бути членами політичних партій.

Розглянемо на прикладі США, як вирішуються ці питання у збройних силах. Поправка 1 Конституції США не згадує таке політичне право громадян, як право на об'єднання в спілки чи свободу асоціацій, але Верховний Суд США у останні десятиліття послідовно дотримується правила, що „хоча про свободу асоціацій прямо не говориться в поправці, вона впродовж тривалого часу розуміється разом з положеннями про свободу слова, преси і петицій”¹⁶². У відповідності до законодавства США військовослужбовцям забороняється брати участь у діяльності політичних партій, у будь-якій політичній кампанії. Довідник офіцера армії США під редакцією Л. Крокера також повідомляє, що офіцер, який вирішив зайнятися політичною діяльністю, повинен повністю познайомитися з положеннями про проходження служби офіцерами регулярної армії, а також Єдиним Кодексом воєнної юстиції. Військовослужбовцям забороняється використовувати надану їм владу або службове становище під час проведення виборів. Вони можуть як приватні особи висловлювати свою думку щодо різних політичних процесів і не можуть брати участі у будь-яких політичних кампаніях. Сюди входять: підготовка політичних доповідей, діяльність в політичних конвенціях або політичних комітетах, публікація статей, підбурювання¹⁶³.

Іншим шляхом пішли німецькі законодавці. В Основному Законі ФРН (ст. 9) закріплено положення, що всі німці можуть створити спілки і товариства. Закон про політичні партії дає визначення партій як об'єднання громадян, які постійно або протягом великого проміжку часу здійснюють вплив на формування політичної волі в рамках Федерації. Членами партії

¹⁶² Мишин А. А. Государственное право буржуазных и развивающихся стран. – М.: Юрид. лит-ра, 1989. – С.174.

¹⁶³ Croker L. P., Lawrehnct P. M. The Army officer's Guide: 44 th edition. – Harrisburg, 1988. – P.436.

можуть бути тільки фізичні особи¹⁶⁴. Проголосивши принцип „солдат – громадянин в уніформі” і розповсюдивши на військовослужбовців конституційні права, німецькі законодавці, враховуючи багатопартійний характер політичної системи держави, ввели низку обмежень, які стосуються перш за все політичної діяльності у збройних силах. Так, у відповідності до Закону про правове становище військовослужбовців (ст. 15) німецькі солдати і офіцери хоча і мають право вступати в ті чи інші політичні партії, в той же час позбавлені права діяти на службі в інтересах певної політичної сили. Вони зобов’язані висловлюватися так, щоб їх висловлювання не шкодили духу товариства та інтересам служби. Агітація, виголошення політичних промов, розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів, діяльність у ролі представника тієї чи іншої політичної групи заборонені. Беручи участь у політичних заходах у позаслужбовий час, військовослужбовці не мають права з’являтися там у військовій формі¹⁶⁵.

Таким чином, німецьким законодавцям вдалося вирішити проблему політичного нейтралітету військовослужбовців, надавши їм можливість займатися політичною діяльністю в час, коли вони не перебувають на військовій службі. Цей досвід може становити інтерес для розроблення і вдосконалення національного законодавства про статус військовослужбовців.

Конституція України (ст. 36) передбачає, що „громадяни України мають право на свободу об’єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров’я населення або захисту прав і свобод інших людей. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових, соціальних, економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об’єднують

¹⁶⁴ Конституция и законодательные акты ФРГ: Перев. с немец. – М.: 1990. – С.126.

¹⁶⁵ Конституция и законодательные акты ФРГ: Перев. с немец. – М.: 1990. – С.126.

громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюється виключно Конституцією і законами України”¹⁶⁶. В той же час законодавством України встановлена заборона на участь військовослужбовців у політичних партіях. Так, у відповідності до ст. 5 Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 року, військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів. Разом з тим військовослужбовці мають право створювати свої громадянські об'єднання відповідно до законодавства¹⁶⁷. Положення щодо обмеження політичних прав військовослужбовців знаходять своє закріплення також у Законі України „Про Збройні Сили України”, ст. 17 якого передбачає, що „військовослужбовці зупиняють членство у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби. Вони можуть бути членами громадських організацій та організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України і можуть брати участь в їх роботі у вільній від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби”¹⁶⁸. Крім того, Конституцією України не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій у військових формуваннях (ст.37).

Як бачимо, законодавство України обмежує політичну діяльність у Збройних Силах України, забороняє військовослужбовцям бути членами

¹⁶⁶ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

¹⁶⁷ Закон України „Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.– Ст. 190.

¹⁶⁸ Закон України „Про Збройні Сили України” від 06. 12.1991 р. зі змінами та доповненнями станом на 16.10.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1934-12>.

політичних партій, що відповідає міжнародно-правовим актам і світовому досвіду. Цим самим Збройні Сили України, інші військові формування виводяться з-під впливу різних політичних партій, стають політично нейтральними і виступають гарантами стабільності конституційного і державного ладу, суверенітету і територіальної цілісності.

На нашу думку, Збройні Сили України мають бути звільнені від ідеології, бути політично-нейтральними (не впливати на внутрішню політику і політичне життя держави), мають знаходитися під контролем цивільної влади і бути підзвітні їй.

Розглянемо тепер право на свободу зборів, мітингів і демонстрацій. Загальна Декларація прав людини, а за нею Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 21) закріпили право на мирні збори. В більшості країн світу військовослужбовцям надано право на мирні збори, але для цього їм необхідний відповідний дозвіл або вони не повинні одягати військову форму під час зборів, мітингів і демонстрацій.

Конституція України в ст. 39 гарантує право громадянам „збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей”. Разом з тим законодавством України встановлені певні обмеження цього права для військовослужбовців. Так, Законами України „Про Збройні Сили України” (ст. 17) та „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (ст. 5) встановлено, що організація військовослужбовцями страйків і участь у їх проведенні не допускається. Разом з тим у законодавстві України чітко не встановлено заборони на участь військовослужбовців у зборах, мітингах і демонстраціях, крім страйків. На нашу думку, у новому Законі України „Про правовий статус

військовослужбовців в Україні” необхідно заборонити участь у мітингах і демонстраціях у службовий час і у військовій формі одягу. Тоді ми не будемо бачити військовослужбовців на політичних мітингах і трибунах, не будемо чути виступів з політичними гаслами і це дасть можливість повністю реалізувати принцип „армія поза політикою”.

Таким чином, можна зробити висновок, що в Україні, як і в більшості демократичних держав, існують деякі обмеження політичних прав військовослужбовців, в першу чергу, пов’язаних з політичною діяльністю у Збройних Силах України. Разом з тим у процесі проведення військової реформи, вдосконалення військового законодавства необхідно прийняти юридичні норми, які більш конкретно і чітко регулюють політичну діяльність військовослужбовців, дозволивши їм брати участь у зборах, мітингах і демонстраціях тільки у вільний від служби час і в цивільному одязі.

Серед закріплених Конституцією України прав людини, соціальні та економічні права посідають значне місце і дають можливість громадянам брати участь у сфері матеріального виробництва та розподілу благ. Соціальні та економічні права є основою економічної самостійності людини, а також визначають загальні умови її соціального життя ¹⁶⁹.

На думку О. Скакун, економічні права – це можливості (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання і основними чинниками господарської діяльності: власністю і працею, проявляти підприємливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей і придбанні засобів до існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ¹⁷⁰.

Соціальні права – це можливості (свободи) особи та громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати

¹⁶⁹ Котюк В. О. Основи держави і права. – К.: Атіка, 2001. – С.97.

¹⁷⁰ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – Х.: Консум, 2001. –С.79.

тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя та ін.¹⁷¹. П. Рабінович визначає економічні права як можливість людини реалізувати свої здібності, здобувати своєю працею засоби для існування, беручи участь у виробництві, розподілі й наданні матеріальних чи інших благ. Це, зокрема, права: на здобуття професії, вибір і здійснення трудової або іншої діяльності, сприятливі умови та справедливу оплату праці¹⁷². Цікавою, на наш погляд, є думка П. Рабіновича щодо соціальних прав та свобод людини і громадянина. Аналізуючи положення, прийнятих у 1966 році, міжнародних пактів про права „соціальні, економічні, культурні”, а також про права „громадянські і політичні” він зазначає, що всі права людини є соціальними як за змістом, так і за способами їх здійснення, оскільки вони обумовлені соціумом, суспільством. З цієї точки зору несоціальних прав людини (особи) взагалі існувати не може¹⁷³.

До основних соціальних та економічних прав, закріплених у Конституції України, належать: право на працю (ст. 43), право на страйк (ст. 44), право на відпочинок (ст. 45), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49), право на освіту (ст. 53), право приватної власності (ст. 41), право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42), право на користування об'єктами права власності народу України (ст. 13, 14)¹⁷⁴. Дотриманню соціальних та економічних прав військовослужбовців приділяється велика увага у більшості провідних держав світу. Керівництво США, РФ, ФРН, Франції розглядає дотримання правового статусу військовослужбовців як обов'язкову умову, яка сприяє тому, щоб служба в

¹⁷¹ Там само. –С. 181-182.

¹⁷² Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. –С.11.

¹⁷³ Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. –С.10.

¹⁷⁴ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

збройних силах вважалася найбільш престижною та привабливою діяльністю. У цих країнах військовослужбовці мають широкі гарантії та можливості для захисту своїх соціальних прав.

Розглянемо питання реалізації деяких соціальних та економічних прав військовослужбовців: право на працю (ст. 43), право на соціальний захист (ст. 46), право на житло (ст. 47), право на достатній життєвий рівень (ст. 48). Конституція України (ст. 17) визначає: „Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей”¹⁷⁵. Це ставить у ряд головних функцій соціальної політики у Збройних Силах саме забезпечення реалізації конституційних соціальних та економічних прав, соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Проблема забезпечення соціального захисту військовослужбовців у нинішніх умовах реформування Збройних Сил України є найбільш складною. Аналіз соціальних проблем та шляхів їх вирішення свідчить, що основними причинами існуючих негараздів є недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази, а також недостатнє фінансування Збройних Сил України, в першу чергу, недофінансування соціальних програм ¹⁷⁶.

Конституція України в ст. 43, 44, 45 закріпила, що кожен має право на працю, що включає можливість заробити собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату не нижчу від визначеної законом. Право на своєчасне отримання винагороди за працю захищається законом. Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Алещенко В І. Соціальна політика в Збройних Силах України: проб-леми та шляхи їх розв’язання // Наука і оборона. – 2005.– № 2. – С. 38–44.

оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом ¹⁷⁷.

Конституція України передбачає заборону примусової праці, що закріплено в ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Термін „примусова чи обов’язкова праця” означає всяку роботу чи службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою якого-небудь покарання, роботу, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан (ч. 3 ст. 43) ¹⁷⁸. Законодавством не допускається використання військовослужбовців для виконання завдань, не пов’язаних з військовою службою. Вони можуть залучатися до участі у ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійного лиха та в інших окремих випадках лише за рішенням Верховної Ради України¹⁷⁹.

Військовослужбовці реалізують право на працю, виконуючи обов’язки військової служби, яка є державною службою особливого характеру. Розкриваючи право на працю для військовослужбовців, яке вони реалізують, проходячи військову службу, на думку автора, необхідно зупинитися на трьох положеннях: особливості військової служби як виду трудової діяльності; грошове забезпечення військовослужбовців; можливість військовослужбовців працювати у вільний від служби час. У відповідності до Закону України „Про військовий обов’язок і військову службу” (ст. 2) військова служба у Збройних Силах України та інших військових

¹⁷⁷ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

¹⁷⁸ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

¹⁷⁹ Закон України „Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.– Ст. 190.

формуваннях є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Час проходження військової служби зараховується громадянам до загального стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби ¹⁸⁰.

В далекому 1909 році відомий російський юрист А. М.Добровольський, розглядаючи питання оплати за військову службу, вказував, що „життя людини не має ціни, і військовослужбовець, який жертвує своє життя заради блага Батьківщини, ніколи не зможе отримати від держави належної матеріальної винагороди, відповідно тут взаємного і належного надання послуг з боку держави бути не може”¹⁸¹. Далі він наголошував, розкриваючи юридичну природу грошового утримання (забезпечення), що „розмір утримання визначається державою військовослужбовцю не відповідно до кількості і якості виконаної роботи, а призначається відповідно того положення, яке займає на службі військовослужбовець. Через публічний характер утримання, його розмір не може бути предметом приватної угоди між військовослужбовцем і державою; розмір утримання завжди визначається об'єктивними нормами у відповідності до звання і класу посади; ці норми визначаються у законодавчому порядку у вигляді спеціальних законів, які вказують, якому званню чи посаді яке призначено утримання”¹⁸².

Подібний порядок визначення грошового забезпечення утримання військовослужбовців зберігся і до цього часу, але із відповідними змінами. У відповідності до Закону України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (ст. 9) держава гарантує військовослужбовцям матеріальне та інше забезпечення у розмірах, що стимулює заінтересованість громадян України у військовій службі. Військовослужбовці одержують за рахунок держави грошове забезпечення, а

¹⁸⁰ Там само.

¹⁸¹ Добровольский А. М. Военно-административные отношения. – СПб., 1909. – С.56.

¹⁸² Там само.

також речове майно і продовольчі пайки або за бажанням військовослужбовців грошову компенсацію замість них¹⁸³. Грошове забезпечення військовослужбовців диференціюється залежно від їх службового становища, часу перебування на військовій службі, кваліфікації, особливостей виконання покладених обов'язків військової служби і умов проходження військової служби. Воно залежить від посади, військового звання, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання, тривалості та умов військової служби¹⁸⁴.

Структура грошового забезпечення складається з окладів грошового утримання та додаткових видів грошового забезпечення. Оклад грошового утримання – це місячний оклад відповідно до займаної посади (посадовий оклад) та місячний оклад відповідно до присвоєного військового звання (оклад за військовим званням)¹⁸⁵. До окладу грошового утримання не входять надбавки і виплати. Тобто це мінімальна сума, яка виплачується військовослужбовцю щомісячно. Складність і напруженість служби кожного окремого військовослужбовця, його досвід, професійна майстерність, ставлення до службових обов'язків та інші фактори, що відрізняють його від інших, враховуються під час встановлення додаткових видів грошового забезпечення. Додаткові види грошового забезпечення включають підвищення посадового окладу, надбавки, допомоги, одноразові й щомісячні винагороди, морське грошового забезпечення, матеріальні та грошові допомоги і премію¹⁸⁶.

Порядок і розміри грошового забезпечення військовослужбовців та компенсації замість речового майна і продовольчих пайків встановлюються

¹⁸³ Закон України „Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.– Ст. 190.

¹⁸⁴Кудашкин А. В., Фатеев К. В. Постатейный комментарий Федерального закона “О статусе военнослужащих”. – М., 2003. – 59 с.

¹⁸⁵ Наказ Міністра оборони України „Про затвердження Положення про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України” в редакції від 25 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0251-01>.

¹⁸⁶ Там само.

Кабінетом Міністрів України з урахуванням коефіцієнта індексації грошових доходів. Постановою Кабінету Міністрів України № 889 від 22 вересня 2010 р. „Про грошове забезпечення окремих категорій військовослужбовців Збройних Сил, державної прикордонної служби та Внутрішніх військ міністерства внутрішніх справ” затверджено посадові оклади військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань за основними типовими посадами та залежно від тарифного розряду, а також встановлені надбавки до окладів грошового забезпечення за вислугу років (крім військовослужбовців строкової служби)¹⁸⁷.

Нині існуюча система грошового забезпечення базується на нормах діючого законодавства України. Разом з тим вона має ряд суттєвих недоліків і потребує свого удосконалення. Задекларовані в нормативно-правових актах стимули неспроможні в повній мірі виконувати свою функцію щодо підвищення зацікавленості військовослужбовців у якісному виконанні службових обов’язків, підвищенні бойової готовності. Слід зазначити, що грошове забезпечення військовослужбовців в Україні є одним із самих низьких в світі і не може порівнюватися із оплатою військової праці у провідних країнах світу: США, ФРН, Франції та інших. Як показують результати соціологічного дослідження, у Збройних Силах для значної частини офіцерів (59%) грошове утримання є основним джерелом доходів їх сімей. Лише 3% офіцерів повністю задоволені грошовою компенсацією своєї праці, незадоволені – 58%. Для 62% офіцерських сімей середньомісячні доходи на одного члена сім’ї нижчі за прожитковий мінімум.

У системі грошового забезпечення військовослужбовців у зв’язку із постійними збільшенням кількості додаткових видів грошового забезпечення частка окладу грошового утримання становить у середньому 27%, а з моменту, коли військовослужбовці почали повністю отримувати щомісячну

¹⁸⁷ Постановою Кабінету Міністрів України “Про грошове забезпечення окремих категорій військовослужбовців Збройних Сил, державної прикордонної служби та Внутрішніх військ міністерства внутрішніх справ” від 22 вересня 2010 р.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=340613-22092010-0.txt&code=889-2010-%D0%BF>.

надбавку за безперервну службу, вона становить 18 – 20 %. Ця тенденція не відповідає практиці більшості країн світу, де вважається нормальним, коли в структурі грошового забезпечення додаткові виплати становлять всього 25–30 %. На нашу думку, в системі грошового забезпечення потрібно відійти від практики, коли право щодо встановлення розмірів додаткових виплат надається командирам (начальникам). По-перше, це може бути однією із форм тиску на військовослужбовців, наприклад, під час виборів; по-друге, є підґрунтям для зловживань посадових осіб у фінансовій сфері, коли військовослужбовцям не виплачуються або виплачуються не в повному обсязі додаткові види грошового забезпечення, а кошти використовуються не за призначенням. Одним із напрямів удосконалення грошового забезпечення є трансформація окремих щомісячних додаткових видів грошового забезпечення у посадові оклади та оклади за військовим званням, тобто збільшення питомої ваги грошового утримання. Це, в свою чергу, дозволить збільшити суми надбавок та розміри одноразових винагород, які встановлюються у відсотках від посадових окладів та окладів за військовим званням.

Ще однією проблемою в грошовому забезпеченні військовослужбовців є диспропорція в розмірах грошового забезпечення військовослужбовців, які проходять службу у Збройних Силах України та військовослужбовців інших військових формувань. Військовослужбовці Збройних Сил України отримують грошове забезпечення в середньому на 30 % менше ніж в інших військових формуваннях.

На нашу думку, держава повинна вжити всіх заходів для усунення цих диспропорцій. Грошове утримання для військовослужбовців повинно бути врегульоване законодавчо, однакове для всіх, незалежно від того, в якому військовому формуванні проходять службу військовослужбовці. А залежно від умов та особливостей військової служби, мають встановлюватися надбавки та доплати.

Система грошового забезпечення військовослужбовців потребує кардинального реформування, а саме: скасування окремих видів доплат з одночасним збільшенням посадових окладів та окладів за військове звання; приведення базових посадових окладів військовослужбовців до відповідних окладів державних службовців; заміну адресних пілг (виплат за наймання житла, за путівки до санаторіїв тощо) відповідними компенсаціями до грошового утримання; усунення диспропорцій у розмірах грошового забезпечення військовослужбовців, які проходять військову службу у різних військових формуваннях; удосконалення системи стимулюючих видів грошового забезпечення військовослужбовців; розроблення та запровадження диференційованої системи грошового забезпечення залежно від рівня професійної підготовки військовослужбовців.

Головним завданням є приведення рівня грошового забезпечення у відповідність до тих затрат, які здійснює військовослужбовець при виконанні своїх службових обов'язків. Грошове забезпечення має повною мірою компенсувати всі навантаження військової служби, ризик для життя і здоров'я, гарантувати військовослужбовцям відтворення їх фізичних, моральних і психологічних затрат та забезпечувати належне утримання сімей.

Одним із невід'ємних конституційних прав громадян є право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадян матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в аренду (ст. 47)¹⁸⁸. Закон України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (ст. 12) встановлює, що військовослужбовці забезпечуються жилими приміщеннями державою. Їм та членам їх сімей, які проживають разом з ними, надаються житлові приміщення, що мають відповідати вимогам Житлового кодексу України. До отримання постійного жилого приміщення військовослужбовцям надаються службові жилі приміщення. У разі

¹⁸⁸ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.

відсутності такого житла військова частина зобов'язана тимчасово орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовця та його сім'ї або за бажанням військовослужбовця виплачувати грошову компенсацію за піднайом (найом) ним жилого приміщення на умовах, встановлених Кабінетом Міністрів України¹⁸⁹. Але на сьогодні, через різні причини, в першу чергу, недостатнє бюджетне фінансування, ця норма закону не виконується. Забезпечення конституційного права військовослужбовців на житло було й залишається надзвичайно болючою і однією з найскладніших соціально-економічних проблем Збройних Сил України та інших військових формувань. Станом на кінець 2010 р. у Збройних Сил України на квартирному обліку перебувають 45,2 тис., у тому числі 30,3 тис – для забезпечення постійним житлом та 14,9 тис. – службовим.

Із загальної кількості військовослужбовців, які перебувають на квартирному обліку, 33,4 тис. Військовослужбовці дійсної служби, у тому числі 27,1 тис. Осіб офіцерського складу і прапорщиків (60 %), 6,3 тис. Осіб рядового та сержантського складу, які проходять службу за контрактом (13,9%) і 11,8 тис. Військовослужбовців, звільнених у запас або відставку (26,1%). З яких 5,4 тис. Звільнені у ході реформування ЗС України¹⁹⁰.

Як показують результати соціологічного дослідження переважна більшість офіцерів (77%) незадоволена своїми житловими умовами, з яких: знімають квартиру – 39%, мешкають у гуртожитку – 17%, використовують житло батьків – 20%. І тільки 15% офіцерів мають власну квартиру, а 8% мають службову квартиру¹⁹¹. Не виконуються і вимоги ч. 7 ст. 12 Закон України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” про надання військовослужбовцям, які не мають жилого приміщення

¹⁸⁹ Закон України „Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.

¹⁹⁰ Біла книга 2010. Збройні Сили України // Військо України.-2011.- №2(128) – С.47.

¹⁹¹ Глушкова Т. Д. Збройні Сили України: проблеми морально-психологічного стану офіцерів (за матеріалами соціологічних досліджень)// Гуманітарний вісник Збройних Сил України. – 2005. – № 1. – С. 84–98.

для постійного проживання, кредитів на індивідуальне житлове будівництво або придбання приватного жилого будинку на строк до 20 років з погашенням загальної суми та відсоткових ставок за кредитами за рахунок коштів, призначених у державному бюджеті на утримання Збройних Сил України та інших військових формувань¹⁹². З метою реалізації цієї норми закону і вирішення житлової проблеми Постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 88 затверджено Порядок кредитування будівництва і придбання житла для військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань. Військовослужбовці, які не забезпечені житлом і перебувають на квартирному обліку, мають право на отримання кредитів для будівництва або придбання житла на зазначених умовах. Але реальний механізм застосування цієї Постанови на сьогодні не визначений, а в державному бюджеті відсутні кошти для кредитування будівництва або придбання житла. Не визначено систему надання кредиту, хто сплачуватиме відсотки за кредит та і сам кредит .

Нагальною потребою є також формування потужного фонду службового житла та створення належних соціально-побутових умов для військовослужбовців, які проходять службу за контрактом. Для вирішення житлової проблеми, на нашу думку, необхідно створити нормативно-правову базу та правовий механізм: залучення коштів інвесторів, у тому числі й іноземних, на будівництво житла для військовослужбовців; створити механізм надання військовослужбовцям безвідсоткових або пільгових довгострокових кредитів для будівництва та придбання житла; удосконалення порядку виплати грошової компенсацію за піднаймання житла на рівні фактичних витрат; формування фонду службового житла та вдосконалення механізму забезпечення ним.

¹⁹² Закон України „Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 20 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15.– Ст. 190.

Проблема забезпечення соціальних прав військовослужбовців в нинішніх умовах реформування Збройних Сил України залишається найбільш складною. Для того, щоб держава могла в повному обсязі забезпечити реалізацію конституційних соціальних прав, соціальний захист військовослужбовців, необхідне прийняття законодавчих та нормативно-правових актів, які відповідають реальному стану суспільних відносин та економічним можливостям держави, створити реальні і дієві механізми реалізації конституційних прав, забезпечити бюджетне фінансування соціальних програм, в першу чергу, будівництва житла.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

3.1. МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Перед тим, як перейти до розгляду питання про конкретні форми, способи захисту прав військовослужбовців, а також про інституції, на які покладений обов'язок слідкувати за дотриманням прав і свобод людей, що мешкають на території української держави, варто приділити увагу ряду загальних теоретико-правових питань, тісно пов'язаних з категорією «механізм захисту прав».

Слід зауважити, що дуже часто юридичну категорію „захист” неправильно ототожнюють з іншим широковживаним терміном „охорона”. Проте, на сьогоднішній день учені-правознавці розмежовують ці поняття. Під охороною, як правило, розуміють комплекс профілактичних заходів, що повинні унебезпечити особу від порушення її прав і свобод. Натомість, термін „захист” використовують для позначення заходів, що застосовуються вже після правопорушення і необхідні для поновлення порушеного права. Зокрема, Б.Ю. Тихонов, Д.М. Чечот під охороною розуміють профілактичні заходи, що здійснюються державними органами і громадськими організаціями для попередження порушень прав громадян, а також усунення різних перешкод, які заважають реалізації цих прав. Під захистом розуміють примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб відновлення порушеного права¹⁹³.

С.С. Алексеев під захистом прав розуміє державно-примусову діяльність, спрямовану на реалізацію „відновлювальних” завдань – на

¹⁹³ Тихонов Б. Ю. Субъективные права советских граждан, их охрана и защита : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.07.01 «Теория и история государства и права» / Б. Ю. Тихонова. – М., 1972. – С.16.; Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – С. 23

поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку¹⁹⁴.

К. Горностаї вважає, що захист прав і свобод людини і громадянина – це забезпечення чи відновлення порушеного суб'єктивного права компетентними органами чи самим суб'єктом цього права¹⁹⁵.

Що ми розуміємо під поняттям „механізм захисту прав військовослужбовців”?

Для того щоб з'ясувати дане питання слід взяти за основу визначення, яке широко використовується теоретиками права для позначення більш широкого за змістом поняття – „механізм захисту прав людини”. Під останнім, як правило, прийнято розуміти систему встановлених у державі установ та процедур, які забезпечують особі можливість припинення протиправних дій щодо неї та відновлення порушених прав і свобод. Типовим у цьому відношенні є визначення сформульоване відомим вітчизняним теоретиком права О. Скакун: „Механізм захисту прав людини включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення”¹⁹⁶. У разі порушення прав особи без їх відновлення, а також юридичної відповідальності з боку правопорушника правові гарантії механізму захисту прав людини не можуть вважатися такими, що повністю здійснилися. Заходи захисту – первинна захисна реакція на самий факт відхилення від охоронних заходів, яка має завдання примусити зобов'язану особу виконувати обов'язки, накладені на неї законом або договором. Завдання юридичної відповідальності полягає в покладанні нового обов'язку зазнавати позбавлень, нести правовий збиток.

¹⁹⁴ Алексеев С. С. Общая теория права. В 2 томах / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит, 1981– Т. 1. – С. 51

¹⁹⁵ Горностаї К. Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять / К. Горностаї // Держава і право : збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки. - 2001. – Вип. 12. – С.55

¹⁹⁶ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун – Харків : Консум, 2001. – С. 190

Без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найдійовіша охорона, другий її ступінь.

Оскільки військовослужбовці також виступають носіями визначених у законодавстві прав і свобод, то держава повинна забезпечити їм можливість правовим шляхом припинити протиправну поведінку щодо них, а також створити умови для відновлення порушених прав. При цьому, специфіка правового становища військовослужбовців обумовлює необхідність запровадження для них особливих правових процедур та інституцій захисту прав, що, водночас, не виключає можливість і використання інших заходів, передбачених для більшості українських громадян. Відповідно, під „механізмом захисту прав військовослужбовців” слід розуміти систему передбачених законодавством загальних та спеціальних заходів, спрямованих припинення порушення та відновлення прав і свобод закріплених за військовослужбовцями.

Механізм захисту прав людини має свою структуру:

– по-перше, право на захист, що визначається, як передбачена Конституцією України й іншими законами можливість людини використовувати для захисту свого права власне всі дозволені законом дії або звернутися до компетентних державних або міжнародних органів (організацій) з вимогою примусити зобов'язану особу до правомірного обов'язкового поведіння (право на користування будь-якими передбаченими законом процесуальними правами і процедурами, встановленими для конкретної форми захисту права; право на оскарження в судовому порядку рішення компетентного органу в конкретній справі тощо);

– по-друге, форми захисту, які визначаються як регламентований правом комплекс особливих процедур, здійснюваних правозастосовними органами (наприклад судом, прокурором) і самою уповноваженою особою у межах правозахисного процесу і спрямованих на поновлення (підтвердження) порушеного (оскарженого) права;

– по-третє, примусові засоби захисту. Вони являють матеріально-правові та процесуальні норми і процедури, використовувані юрисдикційними органами на вимогу уповноваженої особи для примусового поновлення його порушеного (оскарженого) права¹⁹⁷.

Загальними суб'єктами системи забезпечення і захисту конституційних прав і свобод людини є різноманітні державні інституції та силові структури (СБУ, МВС, прокуратура, суди загальної юрисдикції тощо).

За сферою дії захист прав і свобод особи поділяється на:

- міжнародний, що здійснюється на основі загальноновизнаних засад і норм, які регулюють сферу захисту прав і свобод особи міжнародними установами і організаціями, що наділені відповідними функціями і повноваженнями;
- внутрішньодержавний, що здійснюється за допомогою внутрішньодержавних засобів захисту прав і свобод особи;

Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини

Сучасне міжнародне право розглядає права людини як природні і невід'ємні. Тобто права людини не є дарунком держави. Визнається, що сфера захисту прав людини не є виключною компетенцією держави. Міжнародне співтовариство вживає усіх заходів для запобігання і ліквідації порушень прав людини в тій чи іншій державі. Склалися й існують міжнародно-правові засоби і способи контролю за дотриманням прав людини. Створений спеціальний міжнародний механізм захисту прав людини – спеціальні міжнародні органи, які мають компетенцію розглядати випадки порушення прав людини у державах. Серед них можна назвати кілька найавторитетніших:

- Комісія ООН з прав людини;
- Комітет з прав людини;

¹⁹⁷ Назаров В. В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні / В. В. Назаров // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 385–391 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09nvukr.pdf>

- Європейський суд з прав людини;
- Комітет з ліквідації расової дискримінації,
- Комітет проти тортур тощо.

Усі ці комітети створені для аналізу здійснення відповідних конвенцій. Вони отримують і розглядають доповіді про законодавчі, судові та інші заходи, що вживаються державами-учасниками з метою виконання їх зобов'язань за конвенціями

Національний механізм захисту прав людини

Основними формами захисту, передбаченими українським законодавством, згідно класифікації О.Скакун, на сьогоднішній день виступають:

1. **Загальносудова форма.** Право громадян на судовий захист закріплено у ст.10 Загальної декларації права людини, згідно якої воно знайшло своє відображення у ст. 55 Конституції України. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб

2. **Адміністративна форма.** Вона передбачає розгляд звернень громадян у вищестоящих органах державної влади, органах місцевого самоврядування. Згідно до Конституції України (ст. 40), кожна людина має право направляти індивідуальні чи письмові звернення або особисто звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, до посадових та службових осіб.

3. **Державний захист.** Державний захист прав людини забезпечується через інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Він є інститутом позасудового захисту прав людини та громадянина ¹⁹⁸.

Серед суб'єктів, що здійснюють внутрішньодержавний захист прав і свобод особи провідну роль відіграють:

¹⁹⁸ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун – Харків : Консум, 2001. – С. 191

- суди;
- прокуратура;
- адвокатура;
- Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини;
- громадські правозахисні організації.

Основними завданнями суб'єктів, які є складовими елементами механізму захисту прав і свобод людини, виступає здійснення правових і організаційних заходах спрямованих на:

- захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національної, расової приналежності, мови та ін.;
- недопущення (припинення) у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян (звільнення необґрунтовано заарештованого чи затриманого та ін.);
- забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів. - скасування незаконного правозастосовного акту та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів особи (напр., постанови про порушення кримінальної справи та ін.);
- відшкодування шкоди, завданої в результаті незаконного обмеження прав особи;
- притягнення особи, винної у вчиненні правопорушення, до відповідальності.

Оскільки військовослужбовці також виступають носіями визначених у законодавстві прав і свобод, то держава повинна забезпечити їм можливість правовим шляхом припинити протиправну поведінку щодо них, а також створити умови для відновлення порушених прав. При цьому, специфіка правового становища військовослужбовців обумовлює необхідність запровадження для них особливих правових процедур та інституцій захисту прав, що, водночас, не виключає можливість і використання інших заходів, передбачених для більшості українських громадян. Відповідно, під «механізмом захисту прав військовослужбовців» слід розуміти систему

передбачених законодавством загальних та спеціальних заходів, спрямованих припинення порушення та відновлення прав і свобод закріплених за військовослужбовцями.

В наступних підрозділах ми спробуємо окреслити основні інституції що здійснюють захист прав і свобод військовослужбовців, а також основі форми цього захисту.

3.2. ІНСТИТУЦІЇ ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1. Судові органи.

Судову владу представляють незалежні суди, які від імені держави, в порядку, встановленому законом, здійснюють правосуддя, наділені владними повноваженнями, завданням яких є забезпечення захисту гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Суд – це конкретний державний орган, юрисдикція якого поширюється на визначене адміністративно-територіальне утворення; структурне утворення Збройних Сил України (гарнізон, регіон, вид ЗСУ); спори і справи, що підлягають розгляду судом відповідно до його спеціалізації.

Судова система України становить сукупність усіх судів держави, оснований на єдиних засадах організації і діяльності, що здійснюють судову владу.

В Україні діє два види судів – Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, при цьому суди загальної юрисдикції утворюють систему судів, а Конституційний Суд України - єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні ¹⁹⁹.

Будь-які інші державні і недержавні утворення, в тому числі у назві яких звучить слово „суд” (третейські суди, Міжнародний комерційний арбітраж), не належать до судової системи і органів судової влади.

Система судів загальної юрисдикції, відповідно до статті 125 КУ будується за принципами територіальності і спеціалізації ²⁰⁰. Принцип територіальності означає, що до цієї системи входять районні (міські), міжрайонні (окружні), обласні та прирівнені до них суди і Верховний Суд

¹⁹⁹ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17>

²⁰⁰ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.